

II. TEISMO EKSPERTIZĖS TEORIJA IR EKSPERTO VEIKLOS REGLAMENTAVIMAS

PODSTAWOWE PRAWA I OBOWIĄZKI BIEGŁEGO W POLSKIM PROCESIE KARNYM

Prof. dr hab. Tadeusz Tomaszewski

Prodziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego,
Kierownik Zakładu Kryminalistyki
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-325 Warszawa
Tel. (48 22) 826 9606
E-mail: tadtom@plearn.edu.pl

*Pateikta 2000 m. rugsėjo 6 d.
Parengta spausdinti 2000 m. lapkričio 6 d.*

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto mokslo prorektorius doc. dr. E. Kurapka ir šio Universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros vedėjas doc. dr. H. Malevski

Streszczenie

We wrześniu 1998 roku po długich przygotowaniach i dyskusji wszedł w życie w Rzeczypospolitej Polskiej nowy kodeks postępowania karnego uchwalony 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr. 89, poz. 555). Jednym z ważniejszych problemów uregulowanych w tym kodeksie, związanym ze zbieraniem dowodów w procesie karnym, jest określenie sposobu zasięgnięcia i wykorzystywania opinii biegłego. Dokonane w nowej ustawie zmiany w zakresie instytucji biegłego nie stanowią wprawdzie zasadniczego przeobrażenia poprzedniego stanu prawnego, dążono jednak do zwiększenia procesowej poprawności i praktycznej efektywności wykorzystywania wyników ekspertyz w postępowaniu karnym. Zwraca także uwagę próba dostosowania tej kategorii dowodu do obecnych potrzeb organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jak również do coraz większych możliwości naukowych i badawczych samych ekspertyz. Można też z zadowoleniem stwierdzić, iż wzięto pod uwagę konsekwentnie wysuwane przez kryminalistów postulaty należące do sfery taktyki kryminalistycznej, a odnoszące się do reguł dotyczących wzajemnej współpracy biegłych z organami procesowymi.

Każdy biegły pełni w postępowaniu karnym czynności usługowe. Stosunek łączący organ procesowy z biegłym nie jest stosunkiem równoprawnych podmiotów, gdyż ten drugi wykonuje zadania zlecone przez prowadzące postępowanie, zaś brak lub niewłaściwe ich zrealizowanie sankcjonowane jest normami prawa procesowego oraz egzekwowaniem pożądanego zachowania się biegłego [1]. Z drugiej strony biegły jest pomocnikiem organu procesowego, który poprzez wydawanie opinii oraz współudział w wykonywaniu czynności procesowych ma istotny wpływ na przebieg i rezultat procesu karnego. Dla wymuszenia jego odpowiedniego zachowania oraz dla umożliwienia mu realizacji zleconych zadań nowy kodeks postępowania karnego, a także przepisy wykonawcze niższego rzędu, nakładają na biegłego szereg obowiązków, dając mu w zamian inne przywileje. Przedstawienie dalej niektórych z takich uprawnień i obowiązków, w najistotniejszy sposób wpływających na pozycję i możliwości badawcze eksperta, pozwoli, mam nadzieję, przynajmniej w pewnym stopniu na zorientowanie się w materii instytucji biegłego w polskim procesie karnym.

UPRAWNIENIA BIEGŁEGO

Prawo do wydania opinii

Istotą powołania biegłego jest zasięgnięcie jego opinii [2], zatem prawo do jej wydawania należy łączyć z omawianym dalej obowiązkiem biegłego do złożenia opinii na żądanie organu procesowego. Prawo do wydawania opinii ograniczone jest zarazem zakresem specjalności biegłego i rodzajem posiadanych przez niego wiadomości specjalnych.

Biegły ma prawo do wydawania opinii ustnej lub pisemnej. W świetle unormowań dotychczasowego kodeksu sprawą otwartą była kwestia, kto decyduje o wyborze sposobu przedstawienia opinii. Poprzedni kodeks z 1969 r. wyraźnie tego nie precyzował, chociaż powszechny był pogląd, iż było to uprawnienie organu zlecającego wykonanie ekspertyzy [3, s. 42]. Aktualny stan prawny nie pozostawia tutaj żadnych wątpliwości, uzależniając sposób złożenia opinii od polecenia organu procesowego (art. 200 § 1 kpk).

W praktyce podnosi się potrzebę składania opinii pisemnych, zwłaszcza na przykład w toku postępowania przygotowawczego. Uważa się nawet, że niektóre rodzaje opinii, wymagające szczególnej precyzji sformułowań, zawsze powinny być sporządzone na piśmie [4]. Warto jednak zwrócić uwagę, że w niektórych sytuacjach sam biegły mógłby być zainteresowany w wyborze konkretnej formy prezentacji opinii, wynikającej na przykład ze stopnia skomplikowania wywodów. Biegły może także dążyć do ustnego przedstawienia opinii albo dla szerszego uzasadnienia swoich wniosków, albo choćby dla zmiany wcześniej wydanej opinii pisemnej. W związku z tym uprawnienie do wydawania opinii powinno zawierać w sobie prawo biegłego do wystąpienia do organu procesowego z wnioskiem wskazującym na celowość złożenia opinii w określonej formie. Organ procesowy powinien w miarę możliwości, biorąc pod uwagę okoliczność sprawy i względy ekonomii procesowej, takie wnioski uwzględniać.

Częścią składową omawianego uprawnienia jest także prawo biegłego do przesłuchania, tu zaś m.in. prawo do repliki oznaczające, w razie wystąpienia w sprawie sprzecznych opinii możliwość przysługującą każdemu z biegłych w toku przesłuchania do obrony swojego poglądu, ustosunkowania się do zdania odmiennego [5, s. 127].

Z prawem do wydawania opinii nierozdzielnie łączy się prawo do niezależności w opiniowaniu. W czasie wykonywania ekspertyzy i przy formułowaniu wniosków z opinii od strony merytorycznej biegły powinien się kierować jedynie wskazaniem swojej wiedzy specjalnej i doświadczeniem zawodowym. Z tego typu niezależnością nie należy mylić formalnego kierowania ekspertyzą, które przysługuje organowi procesowemu. Organ procesowy może na przykład zastrzec swoją obecność przy prowadzeniu przez biegłego niektórych lub nawet wszystkich badań, jednakże nawet i tutaj istnieją pewne ograniczenia, ponieważ obecność taka jest możliwa wtedy, gdy nie wpłynie ujemnie na wyniki badania (art. 198 § 2 kpk).

Prawo do odmowy pełnienia funkcji biegłego

Wzywany przez organ procesowy biegły nie może w zasadzie odmówić pełnienia czynności. Jednakże w przypadku wystąpienia uzasadnionego powodu takiej odmowy, wyznaczony biegły może na takie powody wskazywać i wnosić o zwolnienie z tej funkcji. Powody złożenia wniosku o zwolnienie od obowiązku przeprowadzenia ekspertyzy i wydania opinii mogą być dwójakiej natury: subiektywne i obiektywne. Do powodów subiektywnych, leżących po stronie biegłego, można zaliczyć brak kwalifikacji bądź odpowiednich urządzeń technicznych niezbędnych do wykonania zleconych badań i wydania opinii, względy natury osobistej, np. ciężka choroba itp.

Natomiast zasadniczym powodem obiektywnym będzie wystąpienie w sprawie

okoliczności skutkujących wyłączenie biegłego, w tym polegających na związku powołanego biegłego z oskarżonym, wcześniejszym zaangażowaniu biegłego w prowadzenie lub rozstrzygnięcie sprawy, jego powołaniu w charakterze świadka lub byciu świadkiem czynu (art. 196 § 1 kpk). Ponadto mogą wystąpić inne jeszcze powody osłabiające zaufanie do wiedzy i bezstronności biegłego, a także okoliczności, które kodeks tylko ogólnie nazywa „innymi ważnymi powodami” (art. 196 § 3), a które zmuszają organ procesowy do powołania innego biegłego. Powody takie związane być mogą ze specyfiką danego rodzaju ekspertyzy i wynikać m.in. z zasad deontologii lekarskiej czy etyki zawodowej biegłych innych specjalności. Również nowy kodeks w dodanym przepisie (art. 199) wskazuje pośrednio, w jakim zakresie biegły lub lekarz udzielający pomocy medycznej oskarżonemu jest ograniczony w wydawaniu opinii, gdyż złożone wobec nich oświadczenia oskarżonego, dotyczące zarzucanego mu czynu, nie mogą stanowić dowodu.

Biegły może też wnosić o zwolnienie od obowiązku osobistego stawiennictwa w siedzibie organu procesowego i złożenia opinii ustnej, powołując się na szczególnie trudne do usunięcia przeszkody (np. obłożną chorobę).

Prawo do zapoznania się z materiałami sprawy

Z punktu widzenia procesowego problem ten jest uregulowany i nie budzi większych wątpliwości. Art. 198 § 1 kpk stanowi bowiem, że w miarę potrzeby udostępnia się biegłemu akta sprawy i wzywa do udziału w przeprowadzaniu dowodów. Natomiast od strony kryminalistycznej, tj. merytorycznego zakresu udostępniania akt sprawy, kwestia ta wywołuje szereg kontrowersji. Niektórzy autorzy uważają, że należy udostępniać biegłym tylko część materiałów, pozostałe bowiem mogłyby wpływać sugerująco i dezorientująco na opracowującego opinię. Jednakże z drugiej strony zasadne jest twierdzenie, że według koncepcji przyjętej w polskim procesie biegły jest bezstronnym pomocnikiem organów procesowych i powinien mieć jak najszerszy dostęp do akt sprawy. Dlatego wydaje się, że kodeksowe kompromisowe rozwiązanie należy uznać za rozsądne: poza mogącymi pojawiać się w wyjątkowych wypadkach przyczynami nieudostępniania ekspertom materiałów sprawy nie ma powodu, aby biegły – jeśli jest to uzasadnione potrzebami ekspertyzy – nie mógł zapoznać się z bliższymi okolicznościami sprawy. Wręcz przeciwnie, na ogół ułatwia to biegłemu wykonanie badań i podnosi walor jego opinii. W związku z tym, jeśli biegły uzna za potrzebną znajomość okoliczności sprawy, może nawet sam wystąpić do organu prowadzącego postępowanie o dopuszczenie go do akt postępowania.

Problem ten ściśle związany jest z prawem biegłego do obecności w czasie różnych czynności dowodowych, a nawet całej rozprawy sądowej oraz prawem do żądania uzupełnienia materiału badawczego. Jeżeli bowiem biegły nie uzyska wystarczającego do wydania opinii materiału, ma on prawo (ale też obowiązek) żądać uzupełnienia nadesłanego materiału, a jeśli taki wniosek nie zostanie uwzględniony, ma prawo odmówić wykonania ekspertyzy, względnie ograniczyć jej zakres.

Prawo do udziału w rozprawie i innych czynnościach procesowych oraz do aktywności w toku tych czynności

Wezwanie biegłego do udziału w czynnościach lub do obecności na rozprawie ma na celu ułatwienie mu zbierania materiałów do opinii, obserwację oskarżonego i czynienie odpowiednich spostrzeżeń, ale ponadto powinno także ułatwiać prowadzenie czynności czy rozprawy organowi procesowemu. Biorącemu w nich udział biegłemu przysługują bowiem wszelkie prawa uczestnika czynności (rozprawy) nie będącego stroną procesową. Dozwolona a nawet zalecana jest wtedy jego aktywność i inicjatywa. Może więc zwracać organowi procesowemu uwagę na dodatkowe kwestie, które wynikły w trakcie przeprowadzania ekspertyzy, wskazywać na potrzebę dokonania nowych badań lub czynności procesowych lub możliwość uzyskania nowego dowodu bądź materiału do ekspertyzy, wreszcie pomóc w pobraniu materiału porównawczego do badań.

Nowa ustawa karnoprosowa w sposób bezpośredni dodaje biegłemu jeszcze jedną możliwość wzbogacenia takiej aktywności, gdyż wśród podmiotów uprawnionych do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym, obok organu prowadzącego czynność lub rozprawę, stron i ich pełnomocników wymienia bezpośrednio także biegłych (art. 171 § 2 kpk). Mają oni prawo do zadawania pytań bezpośrednio, chyba że organ przesłuchujący zarządzi inaczej.

Prawo do przeprowadzenia badań

Jest to zespół uprawnień biegłego służących do wykonania przez niego na najwyższym poziomie ekspertyzy i realizacji obowiązków, dla wypełnienia których został powołany w konkretnej sprawie. Do kompetencji biegłego przy wykonywaniu ekspertyzy z zasady należy wybór odpowiedniej metody badawczej oraz techniki badań i materiału badawczego, jako że te składniki ekspertyzy należą do wiadomości specjalnych [6, s. 93–94].

Prawo do wynagrodzenia i zwrotu kosztów

Za wykonaną pracę, tj. za przeprowadzenie badań, sporządzenie opinii oraz udział w rozprawie lub czynności dowodowej, biegłemu przysługuje wynagrodzenie. Ponadto biegły powołany do pełnienia czynności poza miejscem zamieszkania ma prawo do zwrotu kosztów przejazdu, noclegów i diet. Jeśli organ wzywający biegłego nie skorzystał z jego usług (np. z powodu odroczenia rozprawy), a biegły stawił się i pozostawał do dyspozycji tego organu, przysługuje mu wynagrodzenie za utracony wskutek stawiennictwa zarobek.

Wysokość wynagrodzenia każdorazowo ustala organ procesowy powołujący biegłego biorąc pod uwagę jego kwalifikacje, potrzebny do wydania opinii nakład pracy i poświęcony czas, a także poniesione wydatki i koszt materiałów niezbędnych do wydania opinii. Podstawę obliczenia wynagrodzenia biegłych sądowych za ich pracę stanowi przeciętne wynagrodzenie miesięczne w gospodarce w kwartale poprzedzającym jego określenie przez sąd. Biegłemu niezadowolonemu z treści takiego postanowienia służy prawo jego zaskarżenia.

Prawo do wzmożonej ochrony prawnej

Zgodnie z duchem nowego kodeksu postępowania karnego, u którego podstaw leżało założenie wzmocnienia gwarancji procesowych różnych podmiotów uczestniczących w procesie karnym, tendencja ta znalazła również odbicie w przepisach dotyczących biegłych. Przede wszystkim wzmocnieniu uległa osobista ochrona biegłego. Jeśli bowiem zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec biegłego lub osoby dla niego najbliższej w związku z jego czynnościami, biegły może zastrzec dane dotyczące

miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której biegły jest zatrudniony lub na inny wskazany przez niego adres (art. 191 § 3 w zw. z art. 197 § 3 k.p.k.).

Chociaż wprowadzenie takiej ochrony biegłego do nowego kodeksu trzeba oceniać pozytywnie, należy jednak żałować, że ustawodawca nie zdecydował się na dalej idące kroki. Słusznie bowiem jeszcze przed uchwaleniem nowego kodeksu wskazywano, iż – poza wprowadzeniem takiej częściowej instytucji „biegłego incognito” – powinno się bardziej zdecydowanie chronić zarówno bezpieczeństwo osobiste i fizyczne ekspertów, jak też ich bezpieczeństwo procesowe (prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, jeśli jej udzielenie mogłoby narazić biegłego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub wykroczenie; możliwość przesłuchania biegłego na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeśli treść opinii mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą) [7, s. 35–36].

OBOWIĄZKI BIEGŁEGO

Odpowiednio do tak licznych uprawnień, na biegłego nałożonych jest szereg obowiązków. Wypływają one albo wprost z rozdziału 22 kodeksu postępowania karnego traktującego o biegłych, specjalistach i tłumaczach, albo też wynikają z innych przepisów kodeksowych, które na zasadach ogólnych odnoszą się również do biegłych jako uczestników postępowania karnego.

Obowiązek przyjęcia i pełnienia czynności biegłego

Istnienie tego obowiązku wynika bezpośrednio z przepisów kodeksowych [8]; ma on sprzyjać wykrywaniu prawdy materialnej i przyspieszać bieg procesu. Warto jednak wskazać, iż obowiązek podjęcia się funkcji biegłego w konkretnej sprawie nie musi być taki oczywisty, bowiem czy to na skutek pomyłki organu powołującego biegłego, czy braku dokładnego rozeznania w wąskiej specjalności biegłych reprezentujących daną specjalność, wyznaczony ekspert może nie być w stanie spełnić nałożonych obowiązków.

Jeśli biegły nie wydaje tzw. opinii abstrakcyjnej, w ramy obowiązku pełnienia funkcji biegłego wchodzi obowiązek przeprowadzenia ekspertyzy (badań). Biegły powinien wykonać ją osobiście i jest za nią bezpośrednio odpowiedzialny, co skutkuje m.in. wzywaniem go i przesłuchiowaniem w charakterze biegłego. Może on jednak w pewnych sytuacjach posłużyć się przy przeprowadzaniu ekspertyzy pomocą innych osób – asystentów, konsultantów itp. Warunkiem prawidłowego działania biegłego jest w tym przypadku zawarcie w opinii danych personalnych takich pomocników oraz wskazanie czynności dokonanych przez każdego z nich (art. 200 § 2 p. 2 kpk). Albowiem tylko wtedy organ oceniający opinię będzie w stanie należycie ją skontrolować; w tym celu może na przykład przesłuchać osoby uczestniczące w badaniach (ale nie wydające opinii) w charakterze świadków. Osoby takie mają wtedy status procesowy analogiczny do pozycji specjalisty (por. art. 206 § 1 kpk). Należy jednak pamiętać, że korzystanie przez wydającego opinię biegłego z pomocy innych osób uczestniczących w przeprowadzeniu ekspertyzy jest ograniczone, gdyż nie ma on prawa powołania nowych biegłych, co najwyżej – jeśli widzi potrzebę wspólnego z nimi wydania opinii – może zwrócić się do organu procesowego z wnioskiem o powołanie dodatkowych biegłych potrzebnej specjalności.

Biegły ma obowiązek przeprowadzenia ekspertyzy zgodnie z postanowieniem o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego, gdyż organ procesowy sprawuje nadzór nad całym przebiegiem wydawania opinii. W związku z tym ekspert ma obowiązek podporządkować się poleceniom powołującego go organu, a praca biegłego podlega wszechstronnej ocenie tego organu. W świetle nowo dodanego przepisu kodeksowego, w razie potrzeby organ procesowy może nawet wprowadzać zmiany co do zakresu zleconej już ekspertyzy lub postawionych pytań oraz stawiać pytania dodatkowe (art. 198 § 3). Organ ten może także zastrzec swoją obecność przy przeprowadzaniu przez biegłego niektórych lub wszystkich

badania, jeżeli nie wpłynie to ujemnie na ich wynik (art. 198 § 2). Trudno tu jednak mówić o nadzorze merytorycznym, który wymagałby przecież od organu procesowego wiadomości specjalnych. W praktyce będzie to raczej nadzór formalny, organizacyjny nad tokiem ekspertyzy, zaś stosunki organu procesowego i biegłego powinna cechować współpraca oraz konsultowanie ze sobą istotnych, trudnych do samodzielnego rozwiązania przez jedną ze stron kwestii.

Nieuzasadnione niepodjęcie się czynności biegłego lub nienależyte ich wykonywanie zagrożone jest karami porządkowymi (karą pieniężną a nawet w wyjątkowych przypadkach aresztowaniem na czas nie przekraczający 30 dni); biegły może też być obciążony kosztami postępowania związanymi z bezzasadnym niewykonaniem przez niego nałożonych obowiązków.

Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że nakładanie takich kar na biegłego, zwłaszcza tych najsurowszych, należy w praktyce traktować jako ostateczność. W przypadku niepodjęcia się funkcji przez konkretnego biegłego znacznie efektywniejszym rozwiązaniem będzie po prostu szybkie wyznaczenie nowego biegłego, niż zmuszanie środkami administracyjnymi i karnymi wcześniej powołanego do przeprowadzenia ekspertyzy. Z istoty bowiem dowodu z opinii biegłego wynika, że jego uzyskiwanie i funkcjonowanie w polskim procesie oparte być powinno na współdziałaniu rzeczoznawcy i korzystającego z jego usług organu procesowego.

Obowiązek złożenia opinii

Powinność złożenia opinii jest częścią obowiązku przyjęcia i pełnienia funkcji biegłego, jednakże ze względu na szczególną jej wagę zasługuje na odrębne omówienie. Wydanie opinii na żądanie organu procesowego jest podstawowym obowiązkiem powołanego biegłego indywidualnego lub wyznaczonej instytucji naukowej lub specjalistycznej, wszelkie zaś inne działania podejmowane przez ekspertów, włącznie z badaniami i udziałem w czynnościach, są z reguły środkiem przygotowania się do złożenia opinii względnie formą umożliwiającą odebranie opinii.

Wydana opinia powinna w pełni przedstawiać przebieg i wyniki zleconych badań. Treść opinii jasno wynika z unormowań kodeksowych; powinny być w niej zawarte informacje dotyczące przedmiotu ekspertyzy i materiału badawczego, omówienie wszelkich czynności przedsięwziętych przez biegłego dla wydania opinii oraz spostrzeżenia i wnioski stanowiące odpowiedź na pytania kierowane do biegłego w postanowieniu o jego powołaniu. W opinii powinno się także znaleźć uzasadnienie zajętą przez jej autora stanowiska (art. 200 § 2 kpk).

Opinia może być złożona ustnie lub na piśmie, w zależności od polecenia organu procesowego. Powinna być ona tak sporządzona – w sposób logicznie uporządkowany i przystępny – aby dała się skontrolować przez organ procesowy nadzorujący ekspertyzę. Jeśli opinia zawiera błędy, jest niepełna lub niejasna albo występują w niej sprzeczności, należy wezwać ponownie biegłego, który ją wydał bądź powołać innego lub innych biegłych [9].

Procesową formą uzupełnienia lub wyjaśnienia opinii, względnie nawet całościowego jej przedstawienia jest przesłuchanie biegłego, na które stawienie się jest również obowiązkiem biegłego lub osoby wydającej opinię w imieniu instytucji. Formą realizacji obowiązku wydania opinii ustnej jest obowiązek odpowiedzi na pytania kierowane do biegłego przez organ procesowy oraz uczestniczące w przesłuchaniu strony i ich przedstawicieli.

Obowiązek sumienności i bezstronności w wykonywaniu czynności biegłego

Obowiązek sumiennego i bezstronnego pełnienia funkcji biegłego oraz złożenia prawdziwej, zgodnej z wiedzą i przekonaniem biegłego, opinii należy uznać za szczególnie ważny, zwłaszcza wobec stosunkowo częstego również w polskiej praktyce zjawiska bezkrytycznego podchodzenia przez zleceniodawców do opinii biegłych i przyjmowania ich jako „naukowej” podstawy orzeczenia w sprawie [10, s. 8, 164 i n]. Nakaz sumienności dotyczy oczywiście nie tylko sporządzenia samej opinii, składania do niej wyjaśnień i uzupełnień, ale też wszelkich działań poprzedzających wydanie opinii (dokonywanie wszystkich niezbędnych czynności badawczych, uwzględnianie całego udostępnionego materiału badawczego itp.), jak również samego zachowania się biegłego w toku przewodu sądowego.

Z omawianym nakazem ściśle związany jest obowiązek biegłego złożenia przyrzeczenia. Biegli sądowi (wpisani na listy sądów okręgowych) składają przyrzeczenie przy ustanawianiu ich w tym charakterze, natomiast od pozostałych przyrzeczenie może odebrać tylko sąd lub sędzia wyznaczony. W postępowaniu przygotowawczym i przed rozpoczęciem składania opinii na rozprawie należy dodatkowo uprzedzić biegłego o odpowiedzialności karnej za składanie nieprawdziwej opinii lub zatajanie prawdy.

Za złożenie fałszywej opinii grozi biegłemu odpowiedzialność karna. Nowo uchwalony w 1997 roku kodeks karny ustanawia bowiem, iż kto jako biegły lub rzeczoznawca przedstawia fałszywą opinię mającą służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli: 1/ fałszywa opinia dotyczy okoliczności nie mogących mieć wpływu na rozstrzygnięcie sprawy, 2/ sprawca dobrowolnie sprostuje fałszywą opinię zanim nastąpi, chociażby nieprawomocne, rozstrzygnięcie sprawy (art. 233 § 4 w zw. z § 1, alt. 233 § 5 k.k. z 1997).

Obowiązek stawienia się na wezwanie organu procesowego i udziału w czynnościach

Biegły ma obowiązek stawić się na prawidłowo doręczone wezwanie w określonym miejscu i czasie. Obowiązek stawienia się odnosi się zarówno do przewidywanej potrzeby złożenia opinii ustnej, jak również do uczestniczenia w czynnościach dowodowych w celu pomocy organowi procesowemu w ich przeprowadzeniu lub uzupełnienia materiału do ekspertyzy. Jeśli biegły nie stawi się na wezwanie, a nie wystarczy odczytanie tylko opinii pisemnej, rozprawę należy przerwać i dążyć do sprowadzenia biegłego na przesłuchanie, można także nałożyć na niego kary porządkowe.

Zasadą nie jest natomiast stosowanie przymusowego doprowadzenia biegłego do udziału w czynności, w czym jego sytuacja procesowa różni się od sytuacji świadka. Kodeks dopuszcza bowiem stosowanie przymusowego doprowadzenia biegłego (także specjalisty) tylko wyjątkowo (art. 285 § 2).

Biegły ma zarazem obowiązek pozostawania do dyspozycji organu procesowego tak długo, aż nie zostanie zwolniony decyzją tego organu. Samowolne oddalenie się z miejsca czynności pociąga za sobą te same skutki, co nieusprawiedliwione nie stawienie się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie. Wespół z koniecznością obecności w czasie czynności, do której został wezwany, na biegłego nałożony jest obowiązek aktywności w jej trakcie, w tym także obowiązek zadawania pytań oskarżonemu czy świadkom.

Obowiązek zachowania w tajemnicy informacji uzyskanej w toku ekspertyzy

Kwestia, czy biegły może ujawnić organowi procesowemu wszystkie informacje uzyskane w trakcie przeprowadzania ekspertyzy jest problemem spornym i trudnym do praktycznego rozwiązania. Z punktu widzenia etycznego zagadnienie to w pierwszym rzędzie dotyczy takich rodzajów badań, jak lekarskie (w tym psychiatryczne), psychologiczne bądź socjologiczne i może znaleźć konkretne odbicie w ograniczaniu zakresu prezentowanej opinii.

Jak wiadomo, w obrębie wielu specjalności istnieją zwyczajowe, a nawet pisane normy deontologiczne i etyczne, nakładające na wykonawców badań czy analiz obowiązek nieujawniania określonych informacji zdobytych w czasie tych badań. Również niektóre przepisy szczegółowe nakładają taki obowiązek na wybrane kategorie pracowników; np. ustawa o zawodzie lekarza (z dn. 5.XII. 1996, Dz.U. Nr 28, 1997, póź. 152) mówi o tajemnicy lekarskiej i jedynie w ściśle określonych przypadkach zwalnia lekarza od tego obowiązku. Za przekroczenie obowiązku zachowania tajemnicy grożą wykonawcom badań sankcje dyscyplinarne czy służbowe.

Problem ten omawiany jest także w literaturze procesowej. Zwraca się tam uwagę, iż w przypadku powołania rzeczoznawcy w procesie karnym do pełnienia funkcji biegłego należy wyważać pomiędzy dążeniem do pełnego informowania organu procesowego a względami etycznymi leżącymi u podstaw tworzenia tajemnicy zawodowej. Wskazuje się zarazem, że obowiązek zachowania tajemnicy zdeterminowany jest rolą biegłego w procesie. Oznacza to, że informacje nieistotne dla uzasadnienia i wniosków opinii (diagnozy), a objęte tajemnicą, np. lekarską, nie powinny być ujawniane [11, s. 166–169; 12, s.122 i n, 143 i n, 180 i n].

W podobnym kierunku idą rozwiązania nowego kodeksu. Najpierw więc zawarto w nim oczywiste ograniczenie możliwości przekazywania przez biegłych informacji objętych tajemnicą państwową (art. 179 w zw. z art. 197 § 3), ale przede wszystkim powinność odmowy złożenia opinii co do okoliczności, na które rozciąga się obowiązek zachowania tajemnicy służbowej lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji (art. 180 § 1 w zw. z art. 197 § 3). Zupełnym *novum* jest natomiast postanowienie, iż osoby zobowiązane do zachowania m.in. tajemnicy lekarskiej mogą dostarczać informacji co do faktów objętych tą tajemnicą tylko wtedy, gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. Zezwolenie na przekazanie takiej informacji wydaje tylko sąd (art. 180 § 2 kpk). Jeszcze większe ograniczenia występują wtedy, gdy informacji tej dostarcza biegłemu sam oskarżony. Albowiem złożone wobec biegłego albo wobec lekarza udzielającego pomocy medycznej oświadczenia oskarżonego, dotyczące zarzucanego mu czynu, nie mogą stanowić dowodu (art. 199).

Jest oczywiste, że biegły związany jest także obowiązkiem nieudzielania informacji dotyczących toczącego się postępowania, które uzyskał w toku przygotowywania się do wykonania ekspertyzy.

Inne obowiązki

Wskazać można na inne jeszcze obowiązki biegłego, takie jak obowiązek doniesienia o przestępstwie, gdy w trakcie ekspertyzy ujawni fakty wskazujące na nowy, nieznany organom ścigania czyn przestępny, obowiązek wskazywania organowi dopuszczającemu dowód ze specjalistycznej opinii na konieczność powołania dodatkowego biegłego czy biegłych, obowiązek określenia stopnia pewności (prawdopodobieństwa) opinii, obowiązek ujawnienia znanych mu przyczyn powodujących jego wyłączenie.

WNIOSKI

Nowy kodeks postępowania karnego Polski dokonał pewnych zmian w sposobie zasięgania i wykorzystywania opinii biegłego. Dokonane w nowej ustawie zmiany w zakresie instytucji biegłego nie stanowią wprawdzie zasadniczego przeobrażenia poprzedniego stanu prawnego, dążono jednak do zwiększenia procesowej poprawności i praktycznej efektywności wykorzystywania wyników ekspertyz w postępowaniu karnym.

□ □ □

LITERATURA

1. Pogląd taki wyrażony został w uchwale Sądu Najwyższego z dn. 28 listopada 1974. III CZP 76/74.
2. Art. 193 § 1 kpk: Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga opinii biegłego lub biegłych.
3. Por. np. **Widła T.** Ocena dowodu z opinii biegłego. – Katowice, 1992.
4. Zob. np. wykładnię przepisu art. 181 dawnego kpk w Komentarzu do kodeksu postępowania karnego, wskazującą na obowiązek składania na piśmie opinii instytutu lub zakładu naukowego bądź badawczego. Nawiasem mówiąc, nowy kodeks nie zawiera wprost przepisu o obowiązku łącznego podpisania opinii przez wykonawcę ekspertyzy i osobę upoważnioną do podpisywania opinii w imieniu placówki badawczej, co było podstawą dokonywania takiej wykładni.
5. **Kalinowski S.** Biegły i jego opinia. – Warszawa, 1994.
6. Na ten temat szerzej, z interesującym wskazaniem wyjątków **Z. Kegel:** Ekspertyza ze stanowiska procedury i kryminalistyki. – Wrocław 1976. Do takich wyjątków, pozwalających organowi procesowemu na ingerencję w wybór metody badawczej zastosowanej w ekspertyzie, autor zaliczył przede wszystkim istnienie dwóch lub więcej metod analogicznych pod względem możliwości poznawczych, lecz różnych co do wymaganego nakładu pracy i kosztów, bądź istnienie kilku metod badawczych, wśród których występują takie (choćby prostsze i bardziej niezawodne), które mogą prowadzić do całkowitego lub częściowego zniszczenia materiału badawczego. W pierwszym przypadku Z. Kegel sugeruje skonsultowanie z ekspertem wyboru danej metody, w drugim zaś obowiązek biegłego podporządkowania się woli organu procesowego co do wyboru zaleconej metody badawczej.
7. **Owoc M.** Nie wykorzystanie możliwości ochrony biegłego w projekcie kodeksu postępowania karnego (wersja projektu: sierpień 1995 r), w: Dowód z opinii biegłego w projekcie kodeksu postępowania karnego. Materiały z konferencji naukowej Instytutu Ekspertyz Sądowych. – Kraków, 1996.
8. Art. 195 kpk. Do pełnienia czynności biegłego jest obowiązany nie tylko biegły sądowy, lecz także każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie.
9. Art. 201 kpk: Jeżeli opinia jest niepełna lub niejasna, albo gdy zachodzi sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie, można wezwać ponownie tych samych biegłych lub powołać innych.
10. Por. szerzej **Tomaszewski T.** Przesłuchanie biegłego w postępowaniu karnym. – Warszawa, 1988.
11. Por. szerzej **Gajewska-Kraczkowska H.** Ekspertyza psychiatryczna oskarżonego w polskim procesie karnym, maszynopis pracy doktorskiej (Biblioteka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego). – Warszawa, 1981.
12. Zob. też **Kunicka-Michalska B.** Ochrona tajemnicy zawodowej w polskim prawie karnym. – Warszawa, 1972.

□ □ □

Pagrindinės eksperto teisės ir pareigos Lenkijos baudžiamajame procese

Prof. habil. dr. T. Tomaszewski

Varšuvos universitetas, Lenkija

SANTRAUKA

Nuo 1998 m. rugsėjo Lenkijoje galioja naujas Baudžiamojo proceso kodeksas. Tarp svarbesnių klausimų, kurie buvo naujai reglamentuoti Kodekse, yra ir įrodymų rinkimas. Nors eksperto (žinovo) institutas nebuvo iš esmės pertvarkomas, vis dėlto atsirado nemažai jo pakeitimų ir patikslinimų, susijusių su įrodinėjimo proceso pokyčiais bei naujomis ekspertizų galimybėmis.

Ekspertas teikia paslaugas proceso dalyviams taikydamas specialias žinias. Įstatymas numato tam tikras eksperto teises ir pareigas.

Straipsnyje analizuojamos pagrindinės eksperto teisės ir pareigos bei jų mokslinis vertinimas. Ekspertas turi teisę pareikšti nuomonę (pateikti išvadą) procesinį organą dominančiais klausimais. Nuomonė gali būti pareikšta raštu arba žodžiu – priklauso nuo užsakovo pageidavimo.

Tam tikrais atvejais dėl objektyvių arba subjektyvių priežasčių ekspertas gali atsisakyti pateikti išvadą. Įstatymas praplėtė eksperto teises susipažinti su bylos medžiaga, nors tam tikrais atvejais ši teisė gali būti ribojama. Jis turi teisę dalyvauti teismo posėdyje arba kituose procesiniuose veiksmuose ir aktyviai reikšti savo nuomonę. Ekspertas turi teisę pasirinkti tyrimo metodus, turi teisę į deramą jo darbo ir kitų su atliekamomis funkcijomis susijusių išlaidų apmokėjimą. Naujasis Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksas sustiprino visų proceso dalyvių, taip pat ir ekspertų, teisinę apsaugą. Mokslininkai siūlė žengti dar vieną žingsnį ir tam tikroms bylų kategorijoms įslaptinti duomenis apie ekspertą.

Taip pat analizuojamos eksperto pareigos ir jų atlikimo sąlygos. Teismo ekspertų pareigos yra nurodytos Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso 22 skyriuje, kur kalbama apie ekspertus, specialistus ir vertėjus. Be to, ekspertams privalomos ir kitos kodekso normos, kurios numato bendras proceso dalyvių pareigas.

Pakviestas vykdyti savo funkcijų (ne tik atlikti ekspertizų, bet ir dalyvauti procesiniuose veiksmuose, konsultuoti), ekspertas privalo atvykti, atlikti pavestą darbą ir pateikti išvadą. Vykdydamas savo funkcijas, ekspertas privalo sąžiningai ir bešališkai atlikti tyrimus. Įstatymas už sąmoningai neteisingą išvadą numato laisvės atėmimą net iki trejų metų. Tarp eksperto pareigų yra nurodyta, kad jis privalo neskelbti savo pareigas atliekant gautų žinių.

Be to, ekspertas privalo pranešti apie nusikaltimą, jei nustatė tokį faktą, informuoti, jei būtina kviešti kitą žinovą, atsakyti į iškilusius klausimus, nustatyti tikimybinės išvados patikimumo laipsnį ir pan.

□ □ □

Principal Rights and Duties of the Expert in the Criminal Procedure of Poland

Prof. habil. dr. T. Tomaszewski

Warsaw University, Poland

SUMMARY

From September 1998 a new Criminal Procedure Code is in force in Poland. Evidence collection is newly regulated in the Code among other issues. Although the institute of expert was not essentially reorganised, many of its amendments and corrections have emerged in relation to the changes of the arguing process and to the new possibilities of examination.

Expert serves the participants in the procedure by applying his special knowledge. The law

provides certain rights and duties of the expert.

The article outlines common rights and duties of the expert and their scientific evaluation. The Expert has a right to provide an opinion (draw a conclusion) on the issues a body of the procedure is in interest. An opinion may be provided in writing or in oral, according to the request.

In certain cases, due to objective or subjective reasons, an expert may refuse to provide an opinion. The Law extended rights of the expert to become acquainted with the case material, with the exception of this right restriction in certain cases. The expert is allowed to participate in the Meetings of hearings of the court or in other actions of the procedure and to state his/her opinion. The expert has a right to choose the methods of research, a right to get proper payment for his work and reimbursement of other expenses related to the investigation. The new Criminal Procedure Code of Poland enhanced legal protection of all participants of the procedure including the experts. Scientists proposed to step one step further and establish an institute of expert undercover for certain categories of cases.

The expert's duties and the conditions for their implementation are also analysed. General duties of the expert are defined in the chapter 22 of the Criminal Procedure Code of Poland, which deals with experts, specialists and interpreters. In addition, other norms of the Code, which provide general duties of the procedure bodies are obligatory for the experts. When called to execute the duty (not only to carry out examinations but also to participate in the procedural actions, to consult) the expert must accept the call, carry out the assignment and present the conclusion. During the implementation of the functions, the expert must carry out investigations conscientiously and impartially. The law provides up to three years imprisonment for a deliberate presentation of the wrong conclusion. Duties of the expert indicate that he/she must not announce any knowledge gained in the process of the duties execution.

Moreover, the expert is obliged to report about any such crime, inform and if necessary call the other expert to solve any questions in dispute, establish degree of reliability, etc.

